

Archeologie in West-Friesland 30

Archeologie van de Markermeerdijken 2

Met Hoorn tegen de Zuiderzee

Een stadse strijd om waterveiligheid

De Alliantie Markermeerdijken is volop bezig met de versterking van de 33 kilometer lange dijk tussen Hoorn en Durgerdam. In de zomer van 2021 heeft Archeologie West-Friesland in de binnenstad van Hoorn langs de Westerdijk de werkzaamheden begeleid. Hierbij kwamen resten van kades en andere houten structuren tevoorschijn gebouwd met gigantische palen. Daarnaast werden in het water opmerkelijk veel blokken natuursteen gevonden die ooit onderdeel uitmaakten van de Westervoort en de versterking van de stad aan zeezijde. Tenslotte werden met een detector opmerkelijke en goed geconserveerde metalen objecten aangetroffen, waaronder opvallend veel uit de late middeleeuwen.

Landschap en ontginning

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een meters dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van het zeewater aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter. De zee sloeg langs de kust immense stukken land weg waardoor binnenwateren ontstonden. De ontwikkeling van de Zuiderzee, gecombineerd met een stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het Westfriese veenpakket en gunstige condities voor kolonisatie en ontginning. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overgrote deel van West-Friesland ontgonnen.

Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen te graven, waardoor het veen ontwaterde en mooie lange kavels ontstonden. Door de ontwatering rotte en verdween de top van het veen waardoor het maaiveld daalde. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen. De bewoners probeerden dit gevaar te verkleinen door kades en later dijken aan te leggen.

Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange geschakelde dijk: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De ligging van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland, het land dat voor de dijk lag, verzwakte de dijk. Daarom moest deze op een groot aantal plaatsen landinwaarts worden terug-

Tussen de werkzaamheden door raapt een medewerker van Archeologie West-Friesland een metalen object op gevonden met zijn metaaldetector.

Ontginning: tussen de 10de en de 12de eeuw werd het gebied langs de huidige Markermeer geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door sloten te graven, waardoor het veen ontwaterde en mooie lange kavels ontstonden.

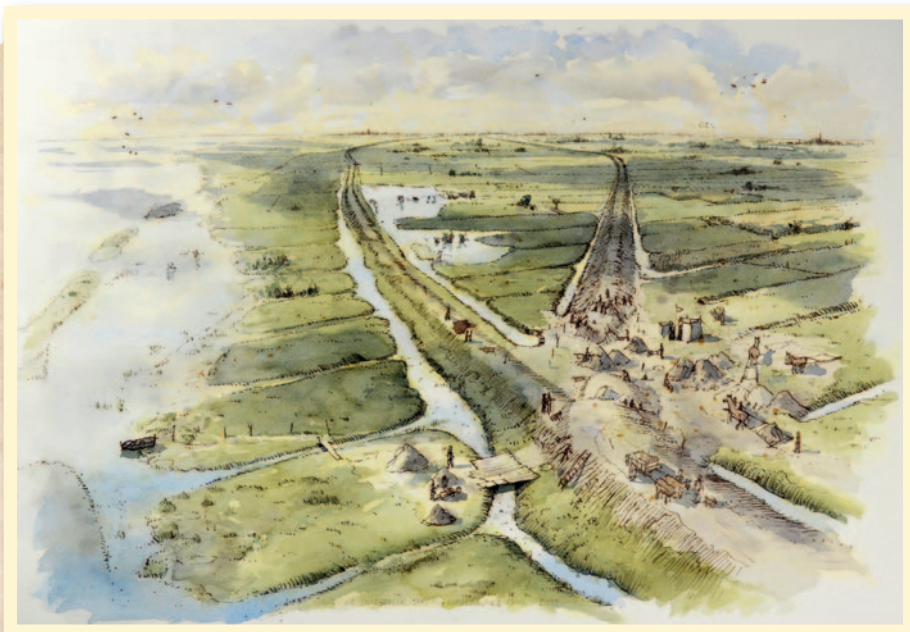
gelegd door middel van zogenaamde inlaagdijken.

Scharwouderkoog en Hoornse Hop

De Westerdijk in Hoorn is een dergelijke ingelaagde dijk. De oude oorspronkelijke dijk liep vanaf het West in een rechte lijn naar Schardam. In

de uitspraak van de Grafelijke Raad uit 1320 wordt de lengte van dit stuk dijk vanaf de “*nieuwer sluze toe te Hoerne*” tot “*an den Zagherdam*” genoemd: 1404 gerden, 1 gerde is 3,7 m. Dit komt overeen met de afstand hemelsbreed tussen de locatie van de sluis in Hoorn op of nabij de Roode Steen en Schardam.

Inlaagdijk: op deze aquarel is te zien hoe in de Middeleeuwen na een dijkdoorbraak of grote schade aan dijk of voorland een nieuwe dijk landinwaarts werd aangelegd.

Fasekaart Hoornse Hop: rond 1400 werden na schade aan de zeedijk diverse inlaagdijken landinwaarts aangelegd. Oorspronkelijk liep de dijk van Scharдам in een rechte lijn naar de binnenstad van Hoorn. Door het terugleggen van de dijk kwam een groot deel van Scharwoude buitendijks te liggen en ontstond de Scharwouderkoog en het Hoornse Hop.

Het precieze moment van aanleg van de Westerdijk als inlaagdijk is uit de historische bronnen niet exact op te maken. Uit enkele archiefstukken kan worden afgeleid dat dit na de grote stormvloed van 1375 moet hebben plaatsgevonden. De Marcellusvloed van 1375 was een van de zwaarste stormvloed die Holland en West-Friesland in de Middeleeuwen trof. Waarschijnlijk heeft de dijk hierbij grote schade opgelopen. De situatie moet zo ernstig zijn geweest dat werd besloten een inlaagdijk aan te leggen waarbij ongeveer 700 hectare land werd buitendijkt. Een groot gedeelte van het dorp Scharwoude kwam hierdoor buitendijks te liggen. De Hoornse kroniekschrijver Velius (1572-1630) haalt een bron aan uit 1411 waarin een oude man met de naam Jan Rewaertsz vertelt dat hij dikwijls over de dijk tussen Hoorn en Scharдам heeft gelopen en dat de dijk door diverse inlagen

op de huidige plek is komen te liggen. Aangezien sprake is van een oude man moet de inlaag ruim voor 1411 hebben plaatsgevonden. In een oorkonde uit 1394 is sprake dat de koog "geabandonneert ende vergaen" is en dat "de prochie van Scharwoude soo zeer vermindert dat er niet boven 9 arme huyslieden ofte prochianen waren overgebleven". Kennelijk werd het buitendijkse land snel verlaten. Ook bij Hoorn ging buitendijks land verloren. In 1396 verkreeg Hoorn diverse voorrechten van de graaf, waar onder een uitbreiding van de stadsvrijheid, omdat het grondgebied van de stad aan de zeezijde sterk was verminderd. Niet uit te sluiten valt dat toen een tweede inlaagdijk pal ten westen van Hoorn is aangelegd. Hop staat voor inham en de kleine baai die daar nog steeds zichtbaar is, is vermoedelijk het oorspronkelijke Hoornse Hop.

Buitendijks land

Tot in de 15de eeuw lag buiten bij Hoorn veel land. In 16de-eeuwse kroniek *Chronicon Hoernensis Monasterii et Comitum Hollandi* is omstreeks 1430 sprake van een tuingebied buiten de zeedijk aan het westelijke deel van de stad dat liep tot aan de Westervoort. Dit deel zou door de golven van de zee verloren zijn gegaan en nooit meer beplant. In 1432 verkocht Karstijn Gherbrant Andryeszoons-weduwe aan de voogden van de Heiligen Geest een stuk land onder Hoorn buiten de zeedijk. Het buitendijkse land is steeds kleiner geworden. In 1592 verklaarden Jan Jansz van Scharwoude (66 jaar) en Gerbrand Tyssensz (60 jaar) als heemraad van de Veenhoper Kogge dat tijdens hun leven tussen Hoorn en Lutjeschardam omtrent 50 morgen

land was weggespoeld. Zij verklaarden verder dat zij van hun ouders hadden gehoord dat door de inlaag tussen Hoorn en Schardam wel 700 morgen land was buitengedijkt en dat de oude dijk en het oude Scharwouder kerkhof bij laag water nog te zien waren. De eerder genoemde kroniekschrijver Velsius vertelde bij het jaar 1567 dat het Scharwouder voorland zo goed als verdwenen was door afgraven van klei voor ophoging van de nieuwe dijk. Het land ging dus niet alleen verloren door de zee, maar ook doordat hier klei werd gewonnen. Het vermoeden bestaat dat een groot deel van de middeleeuwse vondsten afkomstig zijn van het voormalige voorland waarvan de toplaag is verspoeld.

Stenen voor de Westervoort

Bij het uitbaggeren van het Hoornse Hop langs de Westerdijk tussen Kuil en Schouwborg Het Park kwamen veel stenen, waaronder bouwfragmenten tevoorschijn. Hieronder bevonden zich bijna 70 hardstenen exemplaren die hoogstwaarschijnlijk onderdeel zijn geweest van de Westervoort en wellicht ook afkomstig van de voormalige kade langs de Westerdijk. Uit historische bronnen is bekend dat tot ver in de 15de eeuw (1483) alle stadspoorten van Hoorn nog van hout waren gemaakt. Uit 1502 dateert een burgemeestersrekening waarin de aanschaf van veel 'gouwe stenen' wordt vermeld. Deze rekening hangt samen met de start van de bouw van de nieuwe Noorder- en Westervoort.

Een groot deel van de opgebaggerde stenen bevatte gebeitelde merk-

Een merkteken op een natuursteen afkomstig uit de Westervoort, rond 1500.

Tijdens het weggraven van de zandbaan wordt de rand van de Westervoort afgeknabbeld en komt op een dieper niveau de houten kade (rode lijn) zichtbaar. Op de achtergrond het Visserseland.

De stenen gevonden langs de Westervoort worden bekeken, beschreven en gefotografeerd.

tekens. Vergelijkbare tekens werden eerder waargenomen in Delft bij de Oude Kerk uit een bouwfase van rond 1500 en in Deventer bij de Grote of Lebuinuskerk uit een fase die gedateerd kon worden tussen 1454 en 1459. Deze dateringen passen goed bij de genoemde burgemeestersrekening uit 1502.

Maar hoe kwamen de stenen uiteindelijk in het water terecht? Hiervoor

bestaan twee opties: In 1573 wordt tijdens de opstand tegen de Spanjaarden de Westervoort opnieuw opgebouwd nadat deze was afgebroken in het jaar daarvoor. Mogelijk zijn toen de stenen in de Zuiderzee geworpen. Wellicht een meer voor de hand liggend moment is de sloop van de Westervoort en omliggende kades en de bouw van de Koningspoort in 1806. Deze nieuwe poort was overigens geen lang leven

---

Prent van de Westerpoort van buiten de stad getekend door Hendrik Spilman (naar Cornelis Pronk) in 1726. Naast de poort is links daarvan een kade zichtbaar en rechts van de poort een rondeel met kanonnen en de Westerdijk.

Een detail van de kaart van Blaeu die de situatie rond 1635 weergeeft. Zichtbaar is de tekst 'Hout wallen' langs de Westerdijk. In rode letters zijn locaties toegevoegd die in de tekst worden genoemd. Het noorden is naar beneden.

Ter hoogte van Kuil maakte het houtwerk een haakse boek. Vermoedelijk gaat het om de oostelijke boek van de 17de-eeuwse uitwatering zichtbaar op de kaart van Blaeu.

beschoren omdat deze in 1872 werd gesloopt.

Kades en houtwallen

In februari 1630 ontwikkelde de stad Hoorn een plan voor de aanleg van een nieuwe haven – de Westerhaven – in zee. In het bouwbestek is sprake van krebbingen bestaande uit buiten- en binnenpaalwerk op een onderlinge afstand van 10 voeten. Het werk ving direct in 1630 aan. Deze haven omvatte de volledige westzijde van de stad, tussen de Hoofdtoren en de Westerpoort. In 1641 en in 1648 vond grootschalig uitbaggeren van de haven plaats. Deze bagger werd langs de volledige Westerdijk tussen de Westerpoort en de Hoofdtoren gestort waardoor veel land werd gewonnen. Het aangeplempte land langs de Westerdijk werd gebruikt voor de opslag van hout in houtwallen, zoals fraai is te zien op de kaart van Johannes Blaeu die de situatie rond 1635 weergeeft. Tijdens het archeologisch onderzoek werden haakse houten structuren ter hoogte van de Kuil aangetroffen. Deze vormden de restanten van de uitwatering die via Achterom een groot deel van de stad afwaterde op het Hoornse Hop. Met behulp van dendrochronologisch (jaarring) onderzoek van het hout kan de kapdatum worden bepaald en zullen de verschillende

bouwfases nog duidelijker kunnen worden onderscheiden.

Fraaie vondsten

De oudste vondsten uit de grond langs de oude kade bestaan uit draaginsignes van tin uit de 15de eeuw. Naast een sierlijke opengewerkte broche met ingelegd glas aan de binnenzijde (zie cover) is bijvoorbeeld een prachtig bewaard gebleven katholiek pelgrimsinsigne op te merken. De monstrans wordt gedragen door twee engelen en toont een hostie met het IHS-monogram binnen een stralenkrans. IHS staat voor *Jesus hominum salvator* (Jezus de redder der mensen).

De getrokken palen worden verder schoongemaakt, gemeten en onderzocht op de aanwezigheid van merktekens van de houthandelaren.

Pelgrimsinsigne in de vorm van een monstrans, 15de eeuw.

Ook werden opvallend veel stukken kinderspeelgoed uit verschillende eeuwen aangetroffen. Enkele topstukken zijn een 15de of 16de-eeuwse huifkar en een tinnen soldaatje uit de 18de eeuw. Fraai is ook de vondst van een laat 16de of vroeg 17de-eeuwse miniatuur hellebaard met daarop een voorstelling van Charitas afgebeeld als een vrouw omgeven met kinderen. Charitas oftewel de liefdadigheid was een van de christelijke deugden die zowel in katholieke als protestantse kringen

Kinderspeelgoed miniatuur: laat 15de of 16de-eeuwse huifkar.

Kinderspeelgoed miniatuur: laat 18de-eeuws soldaatje.

werd omarmd en dan in het bijzonder in verband met armlastige kinderen. De voorstelling op de hellebaard lijkt te zijn ontleend aan een gravure van Jan Collaert uit omstreeks 1580. Vreemd is evenwel de connectie tussen een afbeelding van naastenliefde en een stuk wapentuig als een hellebaard. Mogelijk ligt de betekenis in het gebruik van hellebaarden bij poortwachters die zorgden voor de veiligheid van een stad, waarmee de symboliek van geborgenheid werd uitgebeeld.

Duidelijk van militaire aard is een draadkogel, bestaande uit twee loden kogels met een diameter van 3,8 cm verbonden met een gekrulde koperdraad. Dit type kogel werd in de 17de en 18de eeuw vanuit scheepskanonnen op vijandelijke schepen afgevuurd om schade toe te brengen aan masten en tuigage. Een andere vondst die getuigt van de internationale zeevaart is een kaurischelpje afkomstig uit de Indische of westelijke Stille Oceaan. Dergelijke tropische schelpen werden onder andere door de VOC in Oost-Azië opgekocht en verhandeld.

Voorstelling van Charitas, kopergravure door Jan Collaert, circa 1580.

Puntgave miniatuur hellebaard net uit de grond. In het midden is de heilige Charitas met drie kinderen zichtbaar.

Een draadkogel, uit de 17de of 18de eeuw. Dit type kogel werd vanuit scheepskanonnen op vijandelijke schepen afgevuurd om schade aan te brengen aan masten en tuigage.

De graafwerkzaamheden aan de Westerdijk leverden inzichten op over de ontwikkeling van dit deel van de stad vanaf de Late Middeleeuwen. De vele spectaculaire vondsten geven een mooie inkijk op het leven van de Horinezen van de afgelopen 600 jaar.

Een stapel van getrokken grenen palen geeft aan hoe groot het houtgebruik was voor de historische dijkbouw.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2022 met uitzondering van de in de verantwoording genoemde copyrighthouders. Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Stede Broec, Schagen en Texel. Opdrachtgever archeologisch onderzoek: Alliantie Markermeerdijken
Tekst: Sander Gerritsen
Redactie: Michiel Bartels

Meer informatie?
Archeologie West-Friesland
Gemeente Hoorn
Postbus 603
1620 AR Hoorn
Nederland

www.archeologiewestfriesland.nl
archeologie@hoorn.nl

Verantwoording afbeeldingen:

Alle afbeeldingen zijn afkomstig van Archeologie West-Friesland met uitzondering van:
Peter Paul Hattinga Verschuere, 3:1.
RCE Beeldbank, 5:1.
Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam, 7:2.

Kaurischelpje uit het Indo-Pacifisch gebied.

Het volledige rapport is over enige tijd te lezen op:
www.archeologiewestfriesland.nl

Cover: Een van de metershoge palen langs de Westerdijk wordt getrokken om te kijken hoe groot hij is en voor dendrochronologisch (jaarringen) onderzoek. Aan de hand daarvan zal een kapdatum worden bepaald. Op de achtergrond het Visserseiland en het Markermeer. Tinnen broche uit de 15de eeuw.

ISSN 2212-4365 (print)
ISSN 2212-4373 (web)